

KOMMENTAR

Aftenposten

Onsdag 6. desember 1989

Av Morten Fyhn

Svalbard gikk nesten tapt

Med mektige embedsmenn i UD som hovedaktører åpnet Norge for en avtale med Sovjet-Unionen om forpliktende militært samstyre på Svalbard under og etter krigen. Sterk motstand i Stortinget satte en stopper for planen.

I en artikkel skrevet av historikeren Knut Einar Eriksen kastes nytt lys over hva som egentlig hendte på norsk side etter at den sovjetiske utenriksminister Molotov høsten 1944 krevde revisjon av Svalbards folkerettslige og militærpolitiske status. Eriksen har fått adgang til tidligere hemmeligstemplede referater fra drøftelsene i Stortingets utvidede utenriks- og konstitusjonskomité og dokumenter i Utenriksdepartementet. Undersøkelsen er offentliggjort i festskriftet for Nobelinstituttets direktør Jakob Sverdrup ved hans 70-årsdag.

I likhet med hva som er blitt fastslått i en fersk studie av Norges syn på Palestina-spørsmålet etter krigen, konkluderer Eriksen med at embedsverket i UD i Svalbard-saken fremtrådte mer som politiske aktører enn i sin tradisjonelle rolle som utøvere av en politikk fastlagt i regjering og storting.

Dette hadde sammenheng både med selvbevissthet og ekspertise som embedsmennene kunne tilby, og at enkelte av dem hadde godt fotfeste i regjeringsmiljø og parti. Videre hadde flere personlig prestisje knyttet til den politikk de selv hadde staket ut under krigen, og dertil kom det faktum at ferske utenriksministre vanligvis vil være avhengige av sitt embedsverk og dermed et lett bytte for politiserende rådgivere. Halvard Lange overtok

som utenriksminister etter Trygve Lie vinteren 1946, og var i starten for svak til selv å kunne utøve fast styring.

Molotovs Svalbard-utspill kom høyst overraskende og ubeleilig på den norske eksilregjeringen i London. Frem til frigjøringen var Norges ambassadør i Moskva, Rolf Andvord, arkitekten for norsk politikk og håndtering av Svalbard-saken. Han rådet Lie til å gi konsesjoner til sovjetiske sikkerhetsbehov, og fikk utenriksministerens støtte. Forhandlinger skulle innledes og andre stater skulle ikke bringes inn i diskusjonen. Det norske forslaget åpnet for en forpliktende avtale om militært samstyre i øygruppen. Videre var regjeringen villig til å drøfte grunnlaget for en ny traktat, og døren ble til slutt åpnet på gløtt for å ta opp sovjetiske økonomiske krav. Uten å ha militært grunnlagsmateriale for hånden, kastet de norske forhandlerne frem enkelte idéer om den fremtidige militære ordningen på Svalbard. Ligestilling skulle sikres gjennom lik kommandomyndighet og relativt like styrkeforhold, og symbolsk ved at det norske flagg skulle vaie ved siden av det sovjetiske på alle befestninger.

Etter krigen hadde London-kretsen tydelig satt seg som mål å selge dette opplegg, og å binde Stortinget til å fortsette på den opptrukne forhandlingslinjen, skriver Eriksen. Trygve Lie minnet om skjebnen til de øst-europeiske land, og sa at et norsk nei til Sovjet-Unionen ville være formålsløst. Egenmektig ville Moskva ha etablert baser på

Rolf Andvord.

Svalbard. C. J. Hambro sa at hvis ikke Norge kom til enighet om militært samstyre med Sovjet-Unionen og betalte regningen, ville FN påtvinge Norge det. I verste fall ville Norge bli behandlet som et slags sikkerhetspolitisk mandatområde under FN, mente han. Ifølge Høyres leder var forøvrig Svalbard et glimrende sted for en flyskole. Norske flyvere kunne få øvet seg skikkelig i vinter- og sneflyvning. De anbefalte Stortinget kontinuitet, det vil si at man fortsatte forhandlingene med russerne. Det gikk å forhandle med dem, mente Hambro, som karakteriserte Molotov som «en overordentlig hyggelig mann».

Men da utenrikskomitéen behandlet saken i juni 1945, fikk planen en uventet kjølig mottagelse. Skepsisen ble forsterket gjennom tradisjonelle anti-russiske og anti-kommunistiske holdninger i Venstre, Bondepartiet og deler av Høyre. Dermed ble det en vente og se-linje i påvente av nye sov-

jetiske utspill. Det første forsøk på en norsk omlegging av Svalbard-politikken kom våren 1946. Men ambassadør Andvord frarådet at man nå skulle si til russerne at spørsmålet var kommet i en annen stilling fordi begge land var blitt medlemmer av FN. Under forhandlinger på høsten våget ikke Lange å distansere seg fra det tidligere opplegget. Men senere fikk Einar Gerhardsen og Jens Christian Hauge Lange med på en mer vidtgående snuoperasjon, og til å gå helt fra tanken om et felles forsvar. De sentrale embedsmennene i UD steilet, og hevdet at det var «absurd» å nekte tosidige forhandlinger. Russerne ville «med rette» bli rasende, ble det sagt.

Frem til 1947 vaklet Lange mellom ulike standpunkter og strategier, men på vinteren lyktes det ham å samle de fleste politikerne i Stortinget om en ny Svalbard-politikk. Et pågående tverrpolitisk flertall strammet ytterligere opp både utenriksminister og regjering. Det er blitt hevdet at snuoperasjonen ble influert av vestlig påtrykk, men det er ikke påvist. Sveriges utenriksminister Östen Undén forsøkte dog i 1946/1947 å få Lange til å stå imot russerne. Nå var det utvilsomt til fordel for Norge at russerne ikke drev Svalbard-saken aktivt. De hadde andre og viktigere saker å stelle med. Det endelige norske avslaget på militært samstyre utløste ikke offisielle kommentarer. Frem til 1951 var det ro om Svalbard-spørsmålet. Derefter snudde russerne som følge av Norges NATO-medlemskap. Nå påberopte de seg Svalbard-traktaten og en restriktiv tolkning av bestemmelsen om demilitarisering.